

Publication of Association Esprit, Société et Rencontre
Strasbourg/France

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

Volume 5 Issue 8, p. 125-142, December 2012

TÜRKÇEDE BAZI SIHRÎ AKRABALIK TERİMLERİ ÜZERİNE

**ABOUT SOME JUDICIAL KINSHIP TERMS IN TURKISH
LANGUAGE**

Adem AYDEMİR

MEB, Balıkesir Merkez Ticaret Meslek Lisesi

Abstract

Historical periods of Turkish language that can be studied through written-literary sources present rich and diverse vocabulary characteristics. Research on vocabulary has an important place in historical and contemporary linguistic studies on Turkish language. Those studies introduce relevant and essential information about the life styles, customs and traditions, social and political history and cultural and social trends of a society.

Basic words play an important role in the vocabularies of languages. Human names, nicknames, place names and kinship names are considered as basic words. Therefore these words are the ones referenced first in languages teaching, and in the studies of kinships of languages and in language studies. Turkish language also shows a great variety in respect of kinship names. This is indicative of the importance of the institution of family and kinship relations. The fact that a language has kinship terms a lot of, a few is directly related with the relations of family and kinship in that society.

In this article, the family structure which constitutes the basic form of the Turkish culture and judicial kinship terms are discussed. Turkish language, which belongs to one of the most well-known language families, is one of the most prolific languages of the world in respect of terms of family relationships. A great number of words are used to terms relatives in various dialects of Turkish and in Anatolia dialects in particular. Some of these terms are following: dünür, gelin, damat, enişte, yenge. In this article, origins and meaning of these terms will be questioned.

Key Words: Judicial kinship terms, Turkish Language, Meaning, dünür, gelin, damat, enişte, yenge.

Öz

Türkçenin yazılı ürünlerle takip edilebilen tarihsel dönemleri, edebi ürünleriyle birlikte zengin bir sözcüğe sahiptir. Türkçenin tarihî ve modern alanlarındaki dil incelemelerinde sözcüğe üzerinde yapılan çalışmalar önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmalarla, bir toplumun yaşam biçimi, gelenek ve görenekleri, siyasî ve sosyal tarihi, toplumsal ve kültürel eğilimleri ortaya çıkar.

Dillerin söz varlığında, temel kelimeler önemli bir yer tutar. İnsan adları, lakaplar, yer adları, akrabalık adları temel kelimeler olarak kabul görmektedir. Bu yüzden, bu kelimeler, dil öğretimi, dillerin akrabalıkları, dilbilgisi gibi dil incelemelerinde ilk olarak başvuru kelimelerdir. Türk dili de akrabalık adları bakımından çok çeşitlilik gösterir. Bu durum Türk toplumunda aile kurumunun ve akrabalık ilişkilerinin çok önemli ve özel bir konuma sahip olduğunun da bir göstergesidir. Bir dilin akrabalık terimlerinin sayısal olarak az ya da çok olması, o toplumun yaşamındaki aile ve akrabalık ilişkileri ile doğrudan ilgilidir.

Bu makalede Türk milletinin temel yapısını teşkil eden aile kurumu ve buna bağlı olarak sıhrî akrabalık terimleri üzerinde durulmaktadır. En tanınmış dil ailelerinden biri olan Türk dili, akrabalık terimleri yönünden dünyanın en zengin dillerinden biridir. Özellikle, çeşitli Türk dilleri ve Anadolu ağızlarında akrabalık terimleri için pek çok söz kullanılmaktadır. Bu terimlerden bazıları, dünür, gelin, damat, enişte, yenge'dir. Bu makalede, bu terimlerin anlamları ve kökenleri sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sıhrî akrabalık terimleri, Türk Dili, Anlamlandırma, Dünür, Gelin, Damat, Enişte, Yenge.

Giriş

Hem kan, hem de evlilik yoluyla, çeşitli şekillerde insanların birbirlerine yakın olması durumuna, genel olarak akrabalık denilmektedir. İnsanoğlu, bir ana ve babadan dünyaya geldikten sonra zaman içinde ailesi genişlemekte, özellikle evlilikler yolu ile akrabalarının sayısı artmakta ve bunlar yeni adlar almaktadır. Akrabalık ilişkileri, biyolojik bir temele sahip olmasına rağmen, kültür tarafından belirlenmekte ve sosyal ilişkiler ağının temelini teşkil etmektedir. Toplumda sosyal ilişkiler ağının temelini oluşturduğundan dolayı ‘*akrabalık ilişkileri*’ kavramı evrensel bir niteliğe sahip bulunmaktadır.

Dil; kültürün, bilimin oluşumunda, varlığı zorunlu olan önemli bir öğedir. Akrabalık sistemleri de dillerin evrensel bir özelliğidir. İnsanlar günlük konuşma dilinde çok sayıda akrabalık terimi kullanmaktadır. Dolayısıyla dünya dilleri sözvarlığının belirli bir bölümünü akrabalık terimleri oluşturmaktadır. Bir dilin akrabalık terimlerindeki sayısal azlık çokluk, toplum yaşamındaki aile ve akrabalık ilişkileri ile doğrudan ilgilidir. Türk dilinde aile ve akrabalık terimleri birçok dilden daha fazla ve çeşitliliktedir. Nitekim Türkçede ‘*teyze*’ veya ‘*hala kocası*’ anlamında kullanılan ‘*enişte*’ ile ‘*dayı*’ ve ‘*amca*’ sözcüklerine karşılık İngilizcede sadece ‘*uncle*’, ‘*hala*’ ve ‘*teyze*’ için ‘*aunt*’ sözcüğü bulunmaktadır. Bunun gibi, ‘*kızkardeş kocası*’ anlamına gelen ‘*enişte*’ ile ‘*kayınbirader*’ ve ‘*bacanak*’ kavramları ‘*brother-in-law*’ sözcüğü ile karşılanmaktadır.

Yakınlık ve akrabalık ifade eden terim, deyim ve adlar, karşılıklı selâmlaşma ve nezaket gereği ortaya çıkan kelimeler değildir. Bir dilin sözvarlığı; ait olduğu toplumun yaşam biçiminden, sosyal ilişkilerine, ahlâki ve kültürel değerlerine, dünya görüşüne, coğrafi durumuna, iklimine ve geçim kaynaklarına kadar uzanan oldukça çeşitli kavramlar hakkında bilgi verir. Bu bakımdan bazı terim, deyim ve adların menşei ilkel insanın düşünce tarzını, inançlarını, üretim ve yaşayış biçimlerini nazara almak suretiyle bulabiliriz. Anlam bilimi, dili artzamanlı ve eşzamanlı yöntemler kullanarak anlam yönünden inceleyen ve sonuçlar ortaya koyan bilim dalıdır. Türklerdeki akrabalık sistemleri bilim adamlarının her zaman ilgisini çekmiştir. Bilhassa Türk akrabalık terimlerini oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alan birçok araştırma yapılmıştır. Bazı sıhrî akrabalık terimleri gerek yapısı gerekse vurgusu bakımından dikkat çekicidir. Bu bağlamda bu çalışmada sıhrî akrabalık terimlerinden ‘*dünür, gelin, damat, enişte, yenge*’ incelenmiş, bunlara farklı yorumlar getirilmiştir.

Dünür Terimi

DLT’de, güveyiler, kayınlar, dünürler arasında gelip giden elçilik yapan kişiye ‘*sawçı*’ (III: 154), hısımlar arasında mektup getirip götürün kişiye Oğuzların ‘*yazıgçı*’ (III: 55), iki kişi arasında araç (vasıta) olan, evlenme zamanında dünürler arasında gelip giden kimseye ‘*arkuçı*’ (I: 141) denildiği bilgisi yer almıştır. Anlaşılacağı üzere bunlar evlilik yoluyla akraba anlamında dünür değil, dünürler arasında araçlardır.

Tünür: “*Dünür*” (EDPT: 523). Çeşitli Türk boylarında yaşayış ve evlenme şekillerine göre ‘*dünür*’ çeşitli adlar almıştır. Başkurt, Kazak ve Altay lehçelerinde ‘*yavcı/ akıncı muharip, çapulcu*’, Anadolu’da ‘*görücü ~ dünürcü/ gizlice kız arayan*’, Yakutlarda ‘*tüngün körüççül/ silâhlıdır*’ (İnan 1998: 347) denirdi. DLT’de Tüngür/ dünür: ‘*Karının hısımları, bunlar karının anası, babası ve kardeşi gibi kimselerdir.*’ (III: 362) şeklinde tanımlanmıştır. ÇL’de ‘*peri, gulyabanî, umacı, cin, albastı, alabucı/ Fee, geist, dâmon (bei Wöchnerinnen)*’ (ÇL: 199) anlamındadır. Tün: “Gece” (DLT III: 339; Üşenmez 2008: 399-404). Kür: KTY D.6, BKY D. 6’da, “*aldatıcı, kandırıcı*” (Ergin 2005: 10, 34; Berbercan 2009: 171-182; Tekin 2010: 24, 52). DLT’de, “*Yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı adam.*” (I: 324). Eski Uygur metinleri için ‘*kür*’e yer veren Clauson, sözcüğün okunuşunun kesin olmadığını gösteren (vu) kısaltması kullanarak, ‘*iriyarı, kuvvetli, cesur, gözü pek, yiğit, sarsılmaz, kabadayı, inatçı, bencil, alevli, taşkın*’ (EDPT: 735) anlamları vermiştir. “*Oğuzlarla Kıpçaklar gerek isimlerin ve gerek fiillerin ortasında bulunan ‘ğ’ harfini atarlar.*” (DLT III: 304). Bütün Oğuz dilleri, *t- > d-; /k-, g-; -g/ -y*’nin düşmesi gibi fonetik, morfolojik ve leksik açıdan tipik Oğuz dili özellikleri gösterir. Bu verilere göre, ‘*tünür ~ dünür*’ sözünün gelişim süreci, ‘*tün +kür/ tünkür > tüngür > tünür ~ dünür/ gece savaşıcı*’ şeklinde olmalıdır. DLT’de evlilik yoluyla meydana gelen akrabalık anlamındaki ‘*tüngür*’ kelimesiyle, ÇL’de aynı kelime için verilen mananın bir ilişkisi olmalıdır. Kaçırarak veya yağmalayarak evlenme şeklinden karşılıklı rızaya dayalı evlenme şekline geçiş sürecinde ‘*sıhrî akraba*’ manasını kazanmıştır.

Gelin Terimi

Eski Çin kaynakları Türklerin evlenme ve aile gelenekleri hakkında ayrıntılı bilgiler verirler. Ancak Türk kaynaklarına dayalı olarak bu hususun incelenmesi için Yenisey ve Gök Türk Yazıtlarıyla başlamak gerekiyor. Bireysel mezar kitabeleri durumunda olan Yenisey Yazıtlarına nazaran Gök Türk Yazıtları devlet yazıtları olmakla beraber, bunlarda Türk halk edebiyatı unsurları da bulunmaktadır (Şenocak 2001: 165-176). Türkçede ‘*kelin*’ kelimesi en eski kültür kelimelerimizden biri olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Kelgin: “*Büyük ırmakların veya denizlerin taşar gibi kabarması. Bu, sele benzer.*” (DLT I: 443; EDPT: 718). ‘*Kelgin*’ sözünün içinde efsane ve mitoloji de vardır (Ögel 2002: 393). Yukarıda da ifade edildiği gibi, “*Oğuzlarla Kıpçaklar gerek isimlerin ve gerek fiillerin ortasında bulunan ‘ğ’ harfini atarlar.*” (DLT III: 304). ‘*Kelin > gelin*’ teriminin bu ‘*kelgin*’ sözüyle bir münasebeti sorgulanabilir. Ancak Kel-: “Gelmek” (CC: 12/16). Kelin: “Gelin” (CC: 120/4) Clauson, ‘*kelin/ gelin*’ kelimesinin ‘*kel-/ gel-*’ fiil köküne bağlı olduğunu ve ‘*aileye gelen kişi, birinin küçük erkek kardeşinin veya oğlunun karısı*’ anlamında türemiş bir kelime olduğunu ifade etmektedir (EDPT: 719). ‘*Kelin*’, Yenisey ve Gök Türk Yazıtlarında olduğu gibi DLT, KB ve DKH’de de günümüzde kullanılan manada kullanılmıştır. Türkçede *g/ k = ‘0’* ses değişmesi yaygın durumdadır. Yenisey Yazıtlarından E. 3 olarak tanımlanan yazıtta ‘*kız kelinlerim*’ ve Gök Türk Yazıtlarından olan KTY’nin kuzey yüzünde Oğuzların ordayı basmasını anlatan dokuzuncu satırında ‘*kelingünüm*’ ifadesi yer almıştır. Tüt-: “Tütmek”, Tüt-: “Duman”, Tüg-: “Düğümlemek”, Tüg+ -ün: “Düğün” örneklerinde olduğu gibi ‘*-xn*’ fiilden isim yapma eki durumundadır. Dolayısıyla ‘*kelin*’ kelimesi ‘*kel-/ gel-*’ fiil köküne ‘*-xn*’ fiilden isim yapım ekinin eklenmesiyle kurulmuş fiil soylu bir isimdir (Korkmaz 2009: 101). Bu kelime aynı zamanda Türk izdivaç şeklinin ‘*exogamy*’ ve aile yapısının kadim zamandan beri ‘*ataerkil aile*’ olduğunu göstermektedir. Yenisey Yazıtlarında;

‘*Kuyda kunçuyım, özde oğlum/ Haremdeki prensesim, vadideki oğullarım.*’ (E. 3/1). ‘*Küdegülerim, kızkelinlerim/ Güveyilerim, gelinlerim.*’ (E. 3/6). ‘*Kuydaki kunçuyım/ Haremdeki prensesim.*’ (E. 6/4). ‘*Kuyda kunçuyımgaka, özde oğlumka/ Haremdeki prensesimden, sahadaki oğullarım.*’ (E. 7/4). ‘*Yatda tünürüm/ Yad eldeki dünürüm.*’ (E. 11/8) ‘*Kuyda kunçuyım adırıldım, sekiz urım/ Haremdeki prensesimden ayrıldım, sekiz erkek*

evladım.’ (E. 13/2). ‘*Kuyda kunçuyımka, oğlımka, begimke, kadaşım/* Haremdeki prensesime, oğullarıma, beyime, kardeşime.’ (E. 22/3-4).¹

KTY’nin K.9. satırında ‘*orda*’ sakinleri; “*Öğüm katun, ulayu öğlerin, ekelerim, kelingünüm, kunçuylarım/* Annem hatun, analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim.” (Ergin 2005: 26; Tekin 2010: 38) şeklinde yer almıştır. ‘*Siñtim kunçuuyug birtimiz/* Ona kız kardeşim prensesi verdik.” (KTY.D. 20). Türk etnografya edebiyatında ‘*katun, kız, kunçuy, oğul, gelin, küdegü, öğ, ulayu öğ, eke, tüniür*’ terimleri ilk defa bu yazıtlarda açık olarak yer almıştır.

Katun: “Kendine has özelliklere sahip olan kişi, erkeğe karşı cins; nikâhlı aile yoldaşı.” Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde kadın kavramını karşılayan kelime Clauson’a göre Soğdakça *xwat*’yn (*xwatēn*) kelimesinden gelmektedir. Soğdakçada: *xwat*’y: ‘*lord, hükümdar*’; *xwat*’yn ‘*hükümdar eşi*’ anlamlarındadır. VIII. asırdan itibaren tarihi Türk dönemlerinde *hatun, katun* olarak aynı anlamda geçmektedir. Katun: “Kadın, hatun” (EDPT: 603). Hatundan bir derece aşağıda bulunan kadınlara ‘*Kunçuy/ قنچوی*’ (*The Chinese phr. Kung chu daughter of the empero.* EDPT: 635) denildiğinden buradan alınarak ‘*Katun-Kunçuy/ نونتا قونچوی*’ denirdi (DLT III: 240). Yenisey ve Gök Türk Yazıtlarında ‘*eş, zevce*’ (EDPT: 253) anlamında geçen bir kelime ‘*yotuz*’ olup EDPT’de; ‘*yutuz*’: “*Wife; slave girl*” (EDPT: 894/5) olarak tanımlanmıştır. Küñ: “*Female slave*” (EDPT: 726). Eke: “Büyük kız kardeş, koca veya karının büyük kız kardeşi” (DLT I: 86). Oğuzlar buna ‘*eze/ أز*’ (DLT I: 90) derler. Clauson, ‘*eke*’ konusunda şu açıklamayı vermiştir: Eke: “*Originally a close female relative older than oneself and younger than one’s father, that is both ‘junior (paternal) aunt’ and ‘older sister’, later only ‘elder sister/* Başlangıçta eke: ‘bir insanın kendinden daha yaşlı ve babasından daha genç olan yakın kadın akrabası’ anlamına gelirdi, demek ki hem ‘babadan daha genç olan hala’ hem de ‘*abla*’ anlamınaydı, sonraları sadece ‘*abla*’ için kullanılır oldu.” (EDPT: 100; Çağatay 1979: 13-49; Akartürk 2006: 1-12; Ersoy 2012: 55-82). Kuy: “*The women’s apartments/* Kadınların oturduğu yer.” (EDPT: 674). Türkçede, ‘*koy, köy, kuytu, kuyu*’ kelimeleri buradan gelmiştir. Kuyuğ: “Su Kuyusu” Oğuzlar kuyuya ‘*çat*’ derlerdi (DLT III: 166). Quduğ (EDPT: 598). Yad: “*Yabancı*” (EDPT: 883). E. 11’de yazıt sahibi ‘Törü-Apa/ Yasa Babası’ 15 yaşındayken Çin İmparatoru sarayına eğitim ve öğretim için onurlu rehin olarak gönderilmiş, 67 yaşında gurbette ölmüştü. Eren: “*Men*” (EDPT: 232). Erlen-: “*Kadın evlenmek*” (EDPT: 230; Sağol 2005: 661-684) demektir.

Küdegü/ Damat Terimi

Clauson ‘*küdegü*’ sözünü, “*Son-in-law; daughter’s husband*” (EDPT: 703) <*kü:d-(g-): “Beklemek, koyun toplamak” (EDPT: 701) olarak tanımlamıştı. Abdülkadir İnan’ın ifade ettiği gibi, Moğol toplumları için geçerli olan ‘*küdegü*’ sözü Türklerin anladığı manada ‘*damat*’ sözünü karşılamıyor (İnan 1951: 139-144; 1998: 335-340). Ancak, İnan’ın ‘*küdegü*’ sözünün ‘*küd-/ gütmə/ çoban*’ sözünden geldiği yönündeki görüşü isabetli değildir. Bu söz T. Gülensoy’un da ifade ettiği gibi Eski Uygur Türkçesinde ‘*küden/ misafir*’, ‘*küdenlik/ konuk evi*’ (EUTS: 81) ve DLT’de ‘*küdh-/ durmak, beklemek, gözlemek*’ (III: 441) sözünden gelmiş olmalıdır (Gülensoy 1974: 298/9). ‘*Küdegü*’ sözünün önceki manası ile sonraki manası arasındaki fark, göçebe yaşamdan, yerleşik yaşama geçişle ilgili görünüyor. Damadın bir yıl

¹ Bu çalışmamızda Yenisey Yazıtlarıyla ilgili veriler Dr. Nurdin USEEV’in 2006 Kırgızistan Türk Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkoloji Anabilim Dalı “Kırgız ve Türkiye Türkçesi İle Karşılaştırmalı Olarak Yenisey Yazıtları Dilinin Söz Varlığının Tarihi Gelişimi” konulu Yüksek Lisans Tezinden alınmıştır.

kadar kayınbabası tarafından izaz ve ikram edilmek üzere misafir olarak alıkonulmasının eski bir Türk âdeti olduğu bilinmektedir. Ancak ‘güveyi’ sözünün etimolojisi için ‘kaçmak’ anlamına gelen ‘küre-’ (DLT III: 263; KB: 4412, 6639; EDPT: 735-737; Berbercan 2009: 171-182) fiilinin ‘-gen’ eki (Akar 2003: 103-115; Ergin 2008-a: 190; Korkmaz 2009: 80; Zülfikar 2010: 42-56) almış şekli de düşünölmeye değer durumdadır. Kırgızlarda ‘otko kirüü’ denen bir törene kadar damat kız akrabalarından kaçmaktadır (Yudahin 1998-II: 602). Damat: “Bir kızın, ailesinden olan büyüklere göre o kızın kocası, damat.” Necip Üçok, “Fonemlerin Özellikleri Üzerine Bir Deneme” adlı çalışmasında ‘güveyi’ ve ‘damat’ üzerine;

“Bu bahiste üzerinde önemle durulması gereken bir nokta da maalesef yalnız Türkçemizde bulunup, ‘güveği’nin anlamdaşı (synonyme) olarak kullanılagelmekte olan ‘damat’ kelimesinin mânâsıdır. Malûm olduğu üzere, damat ‘içgüveği’ mânâsına gelir ve ‘kızın dama, yani eve alınan kocası’ demektir. İçgüveği üzerine kurulmuş bu gibi evlenmelerde bir ‘koruma’ hiç bir zaman bahis mevzuu olamaz: çünkü kız, hâlâ babasının ‘himayesi’ veya ‘ısıtması’ altında bulunmaktadır. Ayrıca dam yabancı kelimesinden (bk. Bedros Ef. Keresteciyan, s. 196) ürettiği aşıkâr olan damat kelimesi üzerine dikkat nazarını çekmek isteriz. Damat kelimesinin yabancı asıllı-kuvvetle ihtimal dahilinde olarak indogermen asıllı-olması Türklerde ‘içgüveğilik’ âdetinin bilinmediğini göstermeğe yeter bir delil teşkil edeceği zannındayız.” (Üçok 1951: 375, not. 31) diyor.

Bu açıklamadan ‘güveyi’ ve ‘damat’ arasındaki farkın ne olduğu ve damat sözünün nasıl ortaya çıktığı anlaşılamıyor. Tam: “Duvar” (DLT III: 157). Kötü: “Dam” (DLT III: 219; EDPT: 701) demek olduğuna göre, ‘tamat ~ damat’ sözü buradan gelmiş olamaz. “Er kötünün insedi/ Adam damdan inmek istedi.” (DLT I: 278). ‘Damat’ için ‘duvar/ ev’ anlamında ‘tam/ dam’ (EDPT: 503) veya ‘tâmk(g)a’ gerekli ise, KTY.GD yüzünde kayıtlı olduğundan (Ergin 2005: 30; Tekin 2010: 41) Türk’ün ‘damat’ sözüne hariçten ‘dam’ aramaya hacet yoktur. Tamğa: “Denize, göle veya dereye dökülen suyun bir koludur. Gemilerin demir attıkları iskele veya limana da ‘tamga’ denir.” (DLT I: 424; EDPT: 504/5). Kâşgarlı’nın beyanına göre Oğuzlarla Kıpçaklar gerek isimlerin, gerek fiillerin ortasında bulunan ‘ğ’ harfini atıyorlardı. Ek başlarında ve sonlarında ‘-ğ/-g, -k/-k’ ünsüzleri, Eski Türkçe dönemi metinlerinde görülürken sonraki dönemlerde bazı lehçelerde kalıcı olarak düşürölmüştür (İlhan 2009: 50). -t yapım eki Türkçenin her döneminde işlek olan eklerdendir. Buna göre, ‘damat’ sözünün gelişim seyri; ‘tamga > tama > tama+ -t > tamat ~ damat’ şeklinde olmalıdır. Tanguk > tanuk > tanu (EDPT: 518) tanut > tanıt (EDPT: 517), Tın > tıng > tıngla > tınglat > tınlat > tinlet ~ dinlet (EDPT: 522) sözleri de aynı seyri izlemiştir. Türkçede ‘-t’ eki bugün artık birçok kelimedede çoğul veya yapım eki olmaktan ziyade bir nezaket eki gibi görünüyor. ‘Tamat ~ damat’ kelimesinin ekinde bulunan bu ‘-t’ ekinin ruhunda, ‘anı+ -t, biti+ -t, ölü+ -t, tokı+ -t, törü+ -t, yapı+ -t, yazı+ -t’ kelimelerindeki ‘-t’ eklerinde olduğu gibi kararlılık, süreklilik ve sonsuzluk sağlama yönü de seziliyor. Bu biçimlerin sonundaki -t sesinin sonradan türeme olması da ihtimal dahilindedir.

Bir kızın kocaya vermek anlamında kullanılan ‘baş bağlamak’ deyimini de ‘kızın başını örtmek’ veya ‘saçını bağlamak’ (Sağol 2005: 6672; Şirin 2008: 143) anlamında değil, Kâşgarlı’nın ‘tamga’ hakkında verdiği bilginin ikinci kısmı ile ilgilidir. Bir kızın evlenmesi geminin limana raptedilmesine teşbih edilmiştir. Kemiş: “Bir şeyi çıkarıp atmak” demektir. “Edhgülügni suw adhakın kemiş başında tile/ İyiliği su ayağına at, başında ara.” (DLT II: 112). DLT’nin sözvarlığında denizcilikle ilgili azımsanmayacak miktarda söz olmakla beraber, denizlerden uzak, bozkır kavimlerinin dilinde böyle sözlerin olması ilgi çekicidir. Bununla beraber Türklerin denizcilikten bütünüyle uzak olduklarını söyleyebilmek de mümkün değildir (Şen 2010: 41-71; Palaz 2011: 819-836). Gök Türkçe yazıtlarda çok sayıda nehir ve göl adı geçer. Yazıtlarda geçen nehirlerden birisi Orkun Nehrinin doğu kollarından olan Togla Nehridir (Gömeç 2007: 1293; 2008: 15). Gök Türkçe yazıtlarda zikri geçen ve bazı

dilciler tarafından *Toğla* şeklinde okunmuş olan bu nehir isminin *tuğla* diye okunması daha münasip görünüyor (Aydın 2010: 22-26). Kaşgarlı'nın verdiği bilgilere nazaran, bazı kişilerin göl kıyısında yalıları bulunurdu. Böyle bir yalı sahibi, göl sularının dalgalanmasıyla yalının sanki ileri geri itildiğinden bahsederek;

'Kölüm kumu kopsa kalı tamığ iter

Körse anı bilge kişi sözge büter.'

"Gölümün dalgası yükselse evimi nasıl iter, onu akıllı bir adam görse sözüme inanır." (III: 137) diyor.

Kâşgarlı, *'Olmayan şeyin dilde adı mı olur?'* (III: 153, 176) diyor. Ağızların, dilin tarihî dönemlerine ait unsurları tabiatı gereği daha fazla muhafaza ettiği bir gerçektir. Ağızlarda olan bazı unsurların zamanla ulusal dilin sözvarlığına katıldığı da bilinmektedir. Bu bakımdan *'damat'* sözünün, Orta Türkçe döneminde Karadeniz, Hazar Denizi veya Aral Gölü çevresinde meskûn, denizcilikle iştigal eden bir Türk boyundan çıkmış yerel bir türetme olması ve XIV. asırdan sonra yaygınlık bulması kuvvetle muhtemeldir. Sundırı: "Deniz" (DLT I: 492). Sıgra: "*İki dağ arasındaki geniş dere*" Oğuzca (DLT I: 422). DLT'de, Kadık: "*Ağaçtan oyulmuş nesne*" Arguca (DLT I: 382). Bunun *'kayık'* haricinde bir şey olmadığı açıktır. Sal/ لسان: "*Keleklerden veya sazlardan yapılan sal. 'Tar/ تار' da bu anlamdadır.*" (DLT III: 157). *Gemi/ kemi*: (CC: 160/34; EUTS: 70; 'ship, boat/ ship with two sails' EDPT: 721) Oğuzca ve Kıpçakça (DLT III: 235), Uçan: "*İki yelkenli gemi*" Kıpçakça kaydıyla (DLT I: 122) verilen kelimelerdendir. *'Tağığ ukrukın egmes. Tenğizni kagıkın büğmes/ Dağ kementle eğilmez, deniz kayıkla geçilmez.'* (DLT I: 100). Kâşgarlı, *'kiş/ sadak'* sözünü izâh ederken, dil itibarıyla Oğuz ve Kıpçakların kardeş olduğunu, "*Oğuzlar ve Oğuzların kardeşi olan Kıpçaklar bunu bilmezler.*" (III: 127) diyerek ortaya koyuyor. Bazı kelimelerin menşei eski insanın yaşam ve düşünce tarzı nazara alınmak suretiyle bulunabilir. Beşik kertmek, söz kesmek, nikâh kıymak, baş bağlamak, and içmek gibi kavramlar soyutun, somut ile tarifinden ibarettir. Evlilik bir nazarla, iki derenin birbirine karışması veya bir derenin denize ya da göle kavuşmasına teşbih olunmuştur. Burada taaccüp edilecek bir durum yoktur. Bazı kültür kelimelerinin köken ve anlamının gramer kitapları veya etimoloji sözlükleri marifetiyle çözümlenebilmesi mümkün değildir. Halk etimolojisinin nelere kadir olduğu ve ne marifetler yarattığını nazardan uzat tutmamak gerekiyor. Türkçenin mecazlar dili olduğu, bir kelimenin kullanım yerine göre birçok anlamı içinde barındırdığı, bu durumun inceleme ve araştırmalarda zamanla farklı görüşleri ortaya çıkardığını da nazara almak gerekmektedir. Eski Uygur şiirlerinde *'evlenmek'* sözü *'kavuşmak'* şeklinde geçer (Ögel 1979: 174; EUTS: 114). Köken: "Kavun, karpuz, kabak gibi yere yatan bitkilerin kökünden çıkan dal." (TS-IV: 2691) demek iken bu söz aynı zamanda *'nesil, soy-sop'* demektir. "*Köküñ kim/ Aslın nedir? Hangi boydansın?*" Oğuzca, Kıpçakça (DLT II: 284). Clauson ise *'köken'* hakkında: "*A noose to control calves, colts, etc., and milch cows, etc. at milking time.*" (EDPT: 712) açıklamasını yapmıştır.

Türkçede *'kızı gelin etmek'* sözü *'kız çıkarmak'* şeklinde de söylenir. Türk düğünlerinde kayınpeder, kızı üzerindeki velâyet hakkının devri ve kızını damada bağlama sembolü olarak, damadın beline veya boyluna bir yemeni bağlardı. Farsça *'dam'*, Türkçe evin birimlerini birleştiren yüksek kısım anlamındaki *'çatı'* sözünün kökü *'çat/ çat-*, DLT'de Oğuzca ibaresiyle *'oğlağı, kuzuyu sürüye katmak'* (II: 294), *'kuyu'* (III: 146), Çatmak: "*Birbirine bağlamak, tutturmak; parçalarını birbirine tutturmak suretiyle bir şey yapmak; karşılaşmak, dokunmak, çarpmak.*" (TS-II: 838). <*çat-: "Getirip, birleştirmek" (EDPT: 402).

(ça:t < Sogd. c't 'kuyu' hap.leg. EDPT: 401) anlamları haricinde, 'dere, çay, nehir ve yolların birleşme noktası' anlamındadır. Türkçede 'oğul' anlamına gelen 'urı' (DLT I: 88; EUTS: 174; Çağatay 1977: 8-9) (urı- > urı-m/ male, child, son' EDPT: 197) sözünün aynı zamanda 'dere, yol' anlamına gelmesi bu bakımdan manidardır. Kâşgarlı; "Oğuzlar her derin ve çok şeye 'tering/ كُنْرَة' derler. Bu sözden alınarak geniş derelere ve yollara 'terin urı/ كُنْرَة ىروا' denir." (III: 370) bilgisini veriyor. Bu bilgiden 'tering/ كُنْرَة' (< *täri (d-) 'derin' EDPT: 551/2) sözü ile 'dere, yol' anlamındaki 'urı/ ىروا' sözünün Oğuzca olduğu anlaşılıyor. Fakat Gök Türk, Uygur ve Arap alfabelerinde o ve u ünlüsü aynı işaretlerle karşılandığı için orı, urı ve ura köklerinin birbirine karıştırılmış olması da muhtemeldir (EDPT: 194). Sarı Uygurlara ait metinlerde 'bir kızı evlendirmek' anlamında 'oruğka ver-' ve 'uruğka sal-' fiilleri vardır. S. Çağatay, 'Buna göre bu sözün 'uruğ/ soy tahum' ve 'kız' manasına gelen tabir ile ilgisi vardır.' (Çağatay 1979: 19) diyor. Ancak bu 'oruğ, uruğ' sözleri 'kız' değil 'damat' anlamında olmalıdır. Kız anlamında olsaydı, 'oruğ ver-' ve 'uruğ sal-' şeklinde olması icap ederdi. Bu sözler 'kızı damada vermek' anlamında mecazen 'dereyi dereye karıştırmak, çayı çaya katmak' anlamında olması daha münasiptir. Arapça nehir karşılığı kullanılan ve sükûnet içinde sonsuzluğa doğru ilerleme anlamı veren 'ırmak', 'urı +mak, > urımak > ırmak' şeklinde bir gelişim seyri izlemiştir. Urımak/ İrmak, sözünün kökünde bulunan 'r' fonemi, akıcılık, hareketlilik, sonsuzluk anlamı veriyor (Üçok 1951: 379). S. Çağatay'ın tespitine göre, ülkemizin bazı yerlerinde kız çocuklar hakkında 'çay' sözü kullanılır (Çağatay 1979: 39). Öz: "Dere, kendi, özü, vücut" (EDPT: 278; EUTS: 103; TS-V: 3153 vd.), "İki dağ arasında bulunan dere", Öz kişi: "Hısım olan kişi" (DLT I: 46). Özü: "Kadınlara verilen lâkap." "Büyük derelerden ayrılan her çaya da 'özük suw' denir." (DLT I: 71). Özak: "Küçük dere" (EDPT: 285; EUTS: 103), "Küçük vadi" (Gabain 2007: 291). DKH'de Karaçuk Çaban'ın; "Karşu yatan karlu kara tağlar karıyupdur otı bitmez, Kanlu kanlu ırmakları karıyupdur suyu gelmez." (Ergin 2008-b: 111) demesine bakılırsa Türk tefekküründe dağlar ve ırmaklar müennestir. Bütün sular doğumla, kadınsı prensiple, evrensel rahimle, ilk öze, yaşamın çeşmesiyle tazelik ve doğurganlık sularıyla bağdaştırılmıştır ve büyük ananın sembolüdür. Dolayısıyla su ve çevresinde oluşan kozmolojide o, ana rahmidir yani dişi ve doğurgandır. Türkün: "Oymakların, hısımaların toplandığı yer, ana baba evi" (DLT I: 441). İla: "Bir ırmağın adıdır. Türklerden Yağma, Tuhsılar ve Çiğillerden bir bölüğün indiği bir deredir. Bu ırmak Türk illerinin Ceyhun'udur." (DLT I: 92). Orta Asyalı kavimler İla bölgesine ancak muayyen mevsimlerde uğruyorlardı. Bu durumda İla ırmağı çevresi aslında bir 'türkün'dür. İla ırmağının Tanrı Dağlarının eteklerindeki havzaları sonradan büyük kültür şehirlerinin yer aldığı bir bölge olmuştur. İla ırmağının Türk kültürü, mitolojisi hatta kronolojik sisteminde önemli bir yeri vardır. Ayrıca bu çevrede bulunan Tanrı Dağları ile bu dağların ortasındaki Isıg Göl'ün Türk tefekküründeki yerinin nazardan uzak bulundurulmaması gerekmektedir (Ögel: 1998: 375/6; 2002: 58; İnan 1998: 104). Türk efsanelerinin özü, çoğu zaman gerçekle ilgili olup yarı tarih olaylarını içinde toplar. Nitekim Türklerin Anayurdu Balkaş, Aral ve Isıg Göl civarı olup, destanî Oğuz Han'a ve Afrasyab'a atfedilen menkıbeler hep bu bölgede meydana gelmiş, Yenikent, Oğuz Han, diğer şehirler Afrasyab tarafından kurulmuştur. Kâşgarlı'nın çağdaşı Yusuf Has Hacib, İla'nın büyüğü, kutlusu ve ünlü şahsiyetinden vecizeler nakleder (KB: 1629, 2319). İla ırmağı üzerinde 'Ak Terek' denen bir köprü vardır (DLT I: 81). Bu coğrafyanın batı sınırı ise herhalde Talas nehri olmalıdır. Bu ad aslında 'At yarışında, top oyununda meydanın sonuna çekilen ip' (DLT I: 366; EDPT: 501) anlamına gelirdi. İrkin: "İrkin Suw: İrkinti su. Her toplanmış olan şeye de böyle denir. Bu kelimeden alınarak 'Karluk' boyu büyüklerine 'Köl İrkin' denir ki 'aklı göl gibi toplanmış, dolmuş' demektir." (DLT I: 108). "Uygur hanına 'Köl Bilge Han' adı verilir, 'aklı göl gibi' demektir; burada çokluğu göstermek için su irkilen yere benzetilmiştir." (DLT I: 428). Türk menşe alma efsaneleri ve onomastiğinde deniz, göl ve akarsular konusu üzerinde yeterince durulan konulardan değildir. Ancak Kül Tigin adının 'Köl/ Göl' (Barutçu 1983: 101-104; Bazin 2009:

261-271), Cengiz adının ise ‘*Tengiz/ Deniz*’ (Turan 1941: 267-276) sözü ile ilgili olduğu yönünde bazı görüşler ileri sürülmüştür. Türkoloji çalışmalarında yalnızca bu konularda değil, pek çok meselenin halledilmesinde sağlam bir sonuca varmak için halk ağızları görmezlikten gelinemez. Eğer S. Çağatay’ın ülkemizin bazı yerlerinde kız çocuklar hakkında ‘*çay*’ sözünün kullanıldığı yönündeki veri muteber ise, Aba/ apa: “*büyük*” (DLT I: 86; EDPT: 5; EUTS: 12) demek olduğuna göre, Türkçede ‘*büyük kız kardeş*’ anlamında kullanılan ‘*bula > abula > abıla > abla*’ (TS-I: 686) sözü, ‘*ab(p)a +Ila > abıla > abla*’ şeklinde bir gelişim seyri izlemiş ve zamanla genelleşmiş olmalıdır. Bu ‘*abula > abıla > abla*’ sözünün, ‘*ark, kaynak, pınar*’ anlamına gelen ‘*bulak*’ (Gabain 2007: 270) sözü ile münasebeti düşünülebilir ise de ‘*ula:-*’ fiil kökü ile bir ilgisi yoktur (EDPT: 126). Yulak: “*Küçük küçük bir çok su pınarları*” (DLT III: 17). Clauson, ‘*bulak*’ kelimesi yanında ‘*yulak*’ kelimesini vererek bu kelimelerin ‘*ark, kaynak, pınar*’ anlamlarıyla aşağı yukarı anlamdaş olduğunu belirtir (EDPT: 336). Babanın kız kardeşi hakkında kullanılan ‘*küküy*’ (DLT III: 232; EDPT: 714) yerine ‘*hala*’: ‘*Ila > (h) Ila > hala*’ şeklinde gelişim seyri izleyen Hotanca veya Kençekçe bir söz olmalıdır. Bu durumda ismin önündeki *h-* nin, Türkçede çok rastlanan (Gülsevin 2003: 129-146) *y-* gibi (Tekin 1994: 51-66; Ceylan 1994: 145-158), Hotanca ve Kençekçeye özgü türeme bir ses olarak nitelendirilmesi gerekir (Doerfer 1995: 5-11). Nitekim bunlar, ‘*ata*’ya ‘*hata*’, ‘*ana*’ya ‘*hana*’ derler (DLT I: 32). Ancak Hotan ve Kençek dillerinde *h* bulunursa da bunlar asıl Türk ilinden olmayıp Türk ülkesine göç etmiş kimselerdir (DLT III: 119). ‘*Hala*’ ile ‘*bula ~ abula*’ sözleri arasında fonetik ve semantik bir ilişkinin olduğu açıktır. Nitekim CC’de ‘*hala*’ anlamında olan ‘*egeçi*’ sözü, Karaçay-Malkar Türkçesinde ‘*egeç*’ şeklinde olup ‘*kız kardeş, abla*’ (CC: 97/15) anlamındadır. Türkçede Ege sözü ise, “*Müennes adı. Bir çocuğu koruyan, işlerine bakan, mürebbi, yaşça büyük, ulu ve sahip*” anlamlarındadır. S. Çağatay ‘*abla*’ hakkında, “*Elimizde olan sözlüklerden bir neticeye varmak mümkün değildir.*” (Çağatay 1979: 21), H. Eren ise, “*Benim bildiğime göre, ‘abla’ sözü bugüne değin kök ve yapı bakımından açıklanamamıştır.*” (Eren 1993: 407) diyor. H. Eren ayrıca, “*Bugün yerel ağızlarda kalmış olan ‘bula’ nın eskiden yaygın olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Bulgarca, Sırpça, Arnavutça ve Macarca gibi dillerde alıntı olarak saklanması bunu doğrulamaktadır.*” (Eren 1993: 409) diyor. Eski Çin ve erken Türk kaynaklarından belirlediğine göre, Türk inançları, kâinatın dış görünüşünden, gece ile gündüzün tezadından ve mevsimlerin tekrarından mülhemdir (Esin 1985: 3). Bütün bu yaklaşımlardan sonra, yalnız Türkiye Türkçesi ile Kırım Türkçesinde bulunan ve etimolojisi üzerinde çok şeyler söylenen, fakat üzerinde ittifak sağlanamayan ‘*çocuk*’ kelimesinin, *Ila* ırmağının batı yanında, kenarında Balasagun (bala +sın/ çocuk mezarı?) şehrinin bulunduğu *Çu* ırmağının adından (*Çu +cuk > çucuk > çocuk*) gelmiş olması ihtimal dahilindedir. *Ila* ırmağının kuzey doğusunda Ala Göl’ün hemen kuzeyinde ise bir ‘*Çugucak*’ şehri vardır. Türk yer adları arasında ‘*Katun Kent*’, ‘*Terken*’, ‘*Kız Kal’ası*’, ‘*Kız Suyu*’ ve ‘*Oğlan Kal’ası*’ adları yaygındır. Bu bakımdan, *Çu*: “*Ekilen yer, ekin tarlası, arazi*” (EUTS: 44), *Çu:ğ/ çuğ*: “*Bahçe, bağ, demet*” (EDPT: 405; EUTS: 44; Gabain 2007: 272), *Çub*: “*Bölge, mintika*” (Gabain 2007: 272), *Çuv*: “*Hisse, pay*” (EDPT: 394; EUTS: 44), *Çocuk*: (EDPT: 400). “*-çuk/-çük Kâşgarlı ekin küçültme eki olduğunu belirtir. Hâlâ işlek olan bu ek XI. asırda nadir olarak kullanılan yeni bir ektir.*” (Clauson 2007: 189) verileri üzerine düşünülebilir.

Kâşgarlı’nın On İki Hayvanlı Türk Takviminin ortaya çıkışı hakkında aktardığı bir efsaneye göre ‘*Ila*’ ırmağının geçilmesi zordur (I: 345). Üzerindeki köprü de geçilmeye çok müsait olmadığından, ırmak daha ziyade gemi ile geçilebilirdi (DLT III: 235). Su simgeciligi ölümü olduğu kadar, yeniden doğumu temsil etmektedir. ‘*Köprü*’ ise yaşam içindeki her türlü geçiş dönemi ve yolunu sembolize eder. Köprüğ: “*Köprü*” (DLT I: 478; EDPT: 690). Keçik: “*Köprü, geçit*” (DLT I: 390); keçig (EDPT: 696); ‘*<*keç-<*’ fiilinden geldiği bilinir. Eski

Türkçede ‘kêçüg ~ kêçik’ şeklindedir (EUTS: 69). Kaz Suwı: “*Ila/ İli deresine akan büyük bir çay. Bu adın verilmesinin sebebi, Afrasyab’ın kızının bunun kenarında bir kale yaptırmasıdır; bu ad oradan kalmıştır.*” (DLT III: 151). ÇL’de Tumaq: “*Irmak, küçük akarsu, çay/ Fluss, Bach*” (ÇL: 196) anlamında olması ilgi çekicidir. Tug: “*Herhangi bir şeyin tıkacı, kapağı, germeci, yol seddi.*” (DLT III: 127). Tugla-t: “*Suyun, çayın gediğini, yarığını kapatmak.*” (DLT III: 294). Türk lehçelerinde söz içinde ‘-m-/ -b-, -g-/ -v-’ ünsüzlerinin çevrilmesi sık gözlemlenen bir değişimdir. ‘*Kövlek/ kömlek/ gömlek, tembih/ tevbih, karmaş/ karvaş, merdimen/ merdiven*’ örneğinde olduğu gibi bazı kelimelerde içseste ‘m/ v’ değişmesi görülür. “*Ewet: Evet, peki manasına bir kelimedir. Bunda üç türlü söyleyiş vardır. Yağma, Tohsı, Kıpçak boyları ‘ewet’, Oğuzlar ‘emet/ evet’, öbür Türkler ‘yemet’ derler.*” (DLT I: 51). Böylece ‘*damat*’ sözü yanında ‘*gelin*’ sözünün hatta ‘*abla*’ ve ‘*hala*’ sözlerinin ‘*irmak*’ ve ‘*çay*’ ile ilgili olması manidardır. Anlaşıyor ki evveliyatta, ‘*tug-, bag-/ düğ-, su(b)g, a(g)k*’ aynı ‘*ṭ*’ (Tanrı/ akıl, irade) kökünün ‘*ṭ/ a*’, ‘*ṭ/ ı*’ olarak tefrik edilmiş halinin türevleridir. Suyun, yaratıcı potansiyeli, doğurganlığı ve ana rahmi sembolü olması nazara alındığında bunda taaccüp edilecek bir durum yoktur. Halen kullandığımız ‘*soyu sopyu*’ ve ‘*huyu suyu*’ deyimlerindeki ‘*sop, su*’ sözleri de ‘*sub > su/ nesil, nesep, nehir ~ irmek*’ anlamında olmalıdır. Öz kardeşliği ifade etmek bakımından ‘*aynı tarla, aynı tohum*’, ‘*aynı dal, aynı budak*’ sözleri yanında ‘*aynı nehir, aynı dere*’ sözü de ‘*öz kardeşliği*’ ifade etmiştir. Nihayet Ceyhun ve Fırat gibi olan her ırmağa ‘*öküz*’ ismi verilir. Türk ülkesinde bulunan birçok sular, dereler ‘*öküz*’ adıyla anılır (DLT I: 59). Tadgun/ taygun: “*Fırat ve Fırata benzer dere. Bu kelime akan ırmaklar için ad olan ‘öküz’ kelimesi yerinedir.*” (DLT I: 438). Taygun sözünün karşılığı ise ‘*çocuk, torun*’ demektir. *Tadgun*, muhtemelen ‘*akarsu, dere*’ manasına gelen **tad* ismine +*gun* çokluk ekinin getirilmesi ile türetilmiş bir kelimedir. Gök Türkçede Tay: ‘*çocuk*’ ismine +*gun* ekinin getirilmesiyle oluşturulan ‘*taygun/ >>ṭṭṭṭ*’ (KTY-GD) kelimesinin ‘*çocuklar*’ anlamına gelmesi (Kaya 1998: 171-179) gibi, *tadgun* kelimesi de başlangıçta ‘*akarsular, dereler*’ karşılığında bir kelime iken daha sonraki devrelerde ‘*irmek*’ manasını kazanmış olmalıdır (Şen 2010: 44). Başgan: “*Elli ritıldan yüz ritla kadar olan büyük balık; ulusun büyüğü buna benzetilerek ‘budun başganı’ denir ki ‘ulusun başı’ demektir* (DLT I: 438). Türklerde ırmaklar ile çaylar boyların oluş ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Orhun Nehri’nin çıktığı dağlardan otuz tane irmek çıkar, her ırmağın kenarında, bir soy veya oba oturur, ‘*Dokuz Irmak*’ boylarındakilere, ‘*Dokuz Oğuz*’, ‘*On Irmak*’ boylarındakilere ‘*On Uygur*’ denirdi (Aydemir 2009: 58, not. 5). Uygurlar 605’den itibaren Selenge ırmağı kenarlarında oturuyorlardı. Uygur kağanı Moyen-Çor adına yazılan Şine Usu Kitabesi’nin kuzey yüzü ikinci satırda ‘*Subı Selenge ermiş.*’ ifadesi yer almıştır.

Kâşgarlı, öz Türkçe olan kelimelerin, öz Türkçe olduğunu ısrarla ifade ederken (*msl.* I: 76, 431; III: 34, 35, 44, 153), alıntı kelimelerin de, alıntı olduğunu ifade etmekten çekinmemiş (I: 356; III: 153), bazı kelimelere ‘*Fasih değildir.*’ (I: 108, 449; II: 142; III: 122), bazı kelimelere, ‘*Bu kelimenin aslının ne olduğunu bilmiyorum.*’ (DLT I: 484) bazı kelimelere de ‘*Bu söz Türkçe değildir.*’ (I: 423; III: 19, 218, 223) kaydını koymuştur.

“*Dillerin en yeğnisi Oğuzların, en doğrusu da Tohsı ile Yağmaların dilidir. Uygur şehirlerine varıncaya dek Ertiş/ İrtiş, İla/ İli, Yamar, Etil/ İtil/ İdil ırmakları boyunca oturan halkın dili doğru Türkçedir. Bunların en açık ve en tatlısı Hakaniye/ Hakanlılar ülkesi halkının dilidir.*” (DLT I: 30).

Kâşgarlı ayrıca; ‘*En açık ve doğru dil -ancak bir dil bilip- Farslarla karışmayan ve yabancı ülkelere gidip gelmeyen kimselerin dilidir.*’ (I: 29). ‘*Oğuzlar Farslarla çok karışmış oldukları için birçok Türkçe kelimeleri unutmuşlar, yerine Farsça kelimeler kullanır olmuşlardır.*’ (I: 76, 431/2). ‘*Bilinmelidir ki, Oğuzların dili incedir.*’ (I: 432), bazı kelimeler için; ‘*Oğuzlar birkaç harfi birden atarlar.*’ (I: 291) diyor. ‘*Ol otunğ otadı/ O, odunla ısındı, odun yaktı. Bu ince bir lûgatir; lâkin Yağma ve Yemek dillerince dir.*’ (DLT III: 252). ‘*Ota-*

aslında ‘tedavi etmek’ demektir. ‘Oğuzların dili incedir.’ sözünden kasıt, ‘doğru, kurallı, fasih’ anlamında değil, bilâkis ‘kinayeli’ demektir. Tedavi etmek anlamındaki ‘ota-’ sözünün ‘yaktı, ısındı’ manasında kullanılmasında bir ‘kinaye’ vardır. Müellif, Otadı: “Ođunla ısındı, oğun yaktı” dedikten sonra ‘Bu ince bir lûgatir; lâkin Yağma ve Yemek dillerincedir’ diyerek, Oğuz dilince olduğunun sanılmamasını ima ediyor. Kâşgarlı, bir kelimenin iki türlü söylenişi karşısında; ‘Bunların ikisi de kurala uygundur ve güzeldir.’ (I: 435), ‘Benim hoşuma gider; ikisi de güzeldir.’ (DLT I: 300) kaydını koymuştur. Türk dilinin yozlaştırılması karşısındaki tavrını ortaya koyarken de; ‘Hotanlılarla Kençekliler kelimenin önünde bulunan فلالا’ (h/h)’ye çevirirler. Türk dilinde bulunmayan bir harfi kattıkları için biz onları Türk saymıyoruz.’ (I: 32) diyor. Sonuçta Türkçe ‘damat’ sözü Farsça ‘dâmâd/ داماد’ sözü değil, bilâkis Farsçadaki bu söz büyük ihtimalle Oğuz Türkçesi yoluyla Farsçaya geçmiş Türkçe bir söz olmalıdır. Bu bakımdan F. Köprülü ve T. Gülensoy’un Farsçada tespit ettiği Türkçe sözlere (Köprülü 1942 1-16; Gülensoy 1973: 127-157) ‘damat’ sözünü de ilâve etmekte herhalde bir beis yoktur. A. Caferoğlu’nun verdiği bilgiye nazaran, ‘damat’ sözü, Türk dünyasında Türkiye’ye en yakın olan Azerbaycan sahasında hiçbir zaman Türkiye’de kullanılan anlamda kullanılmamış yerini ‘yezne’ yahut ‘küreken/ küregen’ sözüne bırakmıştır. Ancak pek nadiren antroponim olarak kullanılmıştır. Yegâne örneğine Mir Damad halinde Gence’de rastlanmıştır (Caferoğlu 1958: 3).

Enişte Terimi

Türkiye Türkçesinde Enişte: “Büyük veya küçük kız kardeşin, teyze ile halanın ya da hısımlardan bir kadının kocası” anlamındadır. Bu söz ‘Büyük kız kardeşin kocası, babanın küçük kız kardeşinin kocası’ (DLT III: 35; EDPT: 988) anlamında ‘yezne’ sözünün yerini almıştır. Ancak küçük kız kardeşin kocası ile babanın büyük kız kardeşinin kocasına ne gibi bir isimle seslenildiği tespit edilemiyor. Enişte sözü, büyük ihtimalle küçük kız kardeşin kocası ile babanın büyük kız kardeşinin kocası anlamında iken, zamanla ‘yezne/ yeste’ sözünü de ifade eder hale gelmiştir. Bu durumda ‘hala, teyze’ kocaları için ‘tay yeste/ büyük enişte’ sözü kullanılmış olmalıdır (Tekin 1960: 293; Gülensoy 1974: 297). H. Eren bu konuda, “Benim inancıma göre, Türkçe ‘enişte’yi eski ve yeni diyalektlerde kullanılan ‘yezne’ biçimiyle birleştirmek olanaksızdır. Özünde ‘enişte’nin Farsçadan kalma bir alıntı olduğu anlaşılıyor (Far. ankišta ‘a husbandman’). Yalnız Türkçede geçen ‘enişte’nin Farsçadan geldiğini de Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü’nde açıklamıştım.” diyor (Eren 2002: 133). Ancak Batı dillerinde ‘brother-in law’ olarak tanımlanan kelimenin Farsça ‘çiflik ağası’ anlamında ‘ankišta’ sözünden geldiği yönündeki görüşler kanaatimizce isabetli değildir. ‘Enişte’ sözü büyük ihtimalle, etimolojik olarak ‘yezne’ sözüne bağlıdır. Kırgız Türkçesinde dayı ve amca eşleri ‘taaceñe’ ve ‘taacezde’ olarak adlandırılır (Gülensoy 1974: 296). Buradaki ‘tay ~ day’, Çinçeden alınan ve büyük anlamına gelen ‘Tay/ *’ kelimesi olmalıdır (Sertkaya 2008: 150-159). Çoñ: “Büyük” (EDPT: 424; Yudahin 1998: 279) ‘çoñ aka: büyük ağabey’, ‘çoñ apa: teyze, hala, nine, büyük anne’, çoñ dada: amca, dayı” (Necip 1995: 85). Buna göre taycezde’nin karşıt anlamlısı, yani antonimi olan ‘küçük enişte’ sözü için bir köken açıklaması vermek mümkündür. Türkçede akrabalık ifade eden eski kelimelerimizden birisi ‘yaşça küçük kardeş’ anlamında ‘ini’: “Younger brother” (EDPT: 170) sözüdür. Türkçede ‘ş’ ortaklaşma (müşareket) ekidir. Aş/ aş-: “Kenetlemek, birleştirmek” (DLT I: 80, 265, 286, 295), Kırgız Türkçesinde Aşta-: “Geçirmek, perçinlemek” (Yudahin 1998: 56) anlamındadır. Kelimenin anlamı mecazen, ‘iki aileyi perçinleyen, birbirine bağlayan, birleştiren’ anlamında olmalıdır. Buna göre kelime, ‘ini+ (a)ş > iniş+ -te > inişte ~ enişte’ yahut ‘ini+ aşta > iništa > inişte ~ enişte’ şeklinde bir gelişim seyri izlemiş olmalıdır. Bir başka cihetten, DKH’nin Ebû’l Gazi

Bahadır Han'ın Şecere-i Terâkime versiyonunda, Salur Kazan Bey'in babasının adı 'Enkiş'tir. Sümer, 'Enkiş' için bir anlam belirtmemekle beraber, 'Enkiş > Engiş > Eniş > İniş' şeklinde etimoloji vermiştir (Sümer 1999: 155). Bu adın 'inişte ~ enişte' sözü ile münasebeti ve 'ini/ küçük kardeş' isminin 'ş' müşareket eki almış şekli olması muhtemeldir. Ancak Türkçede bir de küçültme, sevgi ve şefkat bildiren 'ş' eki vardır. Kâşgarlı 'aile birliği, soy ve sop' anlamında olarak 'uğuş/ oğuş' sözünü kullanmıştır. Gök Türk yazıtlarının 'oğuş ~ uğuş/ soy-sop, aile, kabile' (DLT I: 61; EDPT: 96; EUTS: 94) sözü kuşkusuz 'oğul' sözüdür. 'Kadhaş > kadaş > kardeş' (EDPT: 607) sözünden geldiği açık olan ve memleketimizin yiğitleri hakkında kullanılan 'dadaş, gakoş' sözleri ile kibar anne-babaların erkek evlâtları hakkında dillerinden düşürmedikleri 'oğluş' sözleri maziye işaret eder. Eğer böyleyse, 'te' yapım eki alarak 'ini > iniş > inişte ~ enişte' olması Türk dil kurallarına aykırı değildir (ekler hk. Clauson 1967: 19-37). Gök Türk Yazıtlarında 'atı', 'yeğen' demek iken, Karahanlılar çağında 'Atış' müzekker adıdır (Sümer 1999: 124). Eğer 'ş' müşareket eki ise bu adın manası 'yeğenimiz' demek olmalıdır. Ancak Türkolog N.N. Kozmin bu 'atı' sözünün 'yeğen' değil, sonraki 'atabey' sözünün atası olduğunu savunmuştu (Caferoğlu 1936: 367-369). Sonuçta 'enişte' sözünün Farsça olmadığı, 'iki aileyi birleştiren, kenetleyen' ve mecazen 'küçük rabita' anlamında kökü ve eki Türkçe bir söz olduğu, 'ini +(a)ş > iniş- +te > inişte ~ enişte' veya 'ini +aşta > iništa > inişte ~ enişte' şeklinde bir gelişim seyri izlediği, 'damat' sözü gibi bir yerel türetme olup yerel lisanda mahfuz iken, muhtemelen XIV. asırdan sonra Batı Türkçesinde genelleşerek 'yezne' sözünün yerini aldığı anlaşılıyor. Türkçede 'küçük kardeş' anlamındaki 'ini' sözü Sarı Uygur dilinde 'ını, ene, eni', 'içte/ içeride' sözü ise 'işte' şeklinde kaydedilmiştir (Çağatay 1961: 37-42). Buna göre Türk evlenme gelenekleri ve aile yapısına aykırılık oluşturmakla beraber 'eni +içte > enişte' olması tartışılabilir. 'Enişte'nin etimolojik olarak 'yezne'ye bağlı olması gerekir. Ancak 'yezne' sözünün Türkçe 'enişte' biçimiyle birleştirilmesi tartışmaya açıktır. Moğolcada 'dere' sözünün karşılığı, Türkçenin fonetik ve etimolojik kaidelerine göre 'yeze'dir (Kara 1983: 47). Bunun kolaylıkla 'yezne' şekline girmesi mümkündür. Nitekim edebî Kırgız Türkçesinde 'enişte' anlamındaki 'cezde/ yezde' (Yudahin 1998: 206) sözü, Fu-Yü Kırgızcasının fonetik kaidesine göre 'çeşti' şeklinde yer almıştır (Zhen-Hua 2002: 196). 'Enişte' sözü Türkçenin birçok şubesinde, 'ceste, deste, yeste' şeklindedir. (Dilek 2008: 555). Bu sözün 'ini +çeşti > iniyeşte > inişte ~ enişte' olması ihtimaller dahilinde en münasibi görünüyor. Oğuzlar kelimelerdeki birkaç harfi birden atarlar 'uwutlan-' sözünü 'utan-' şeklinde söylerler (DLT I: 291). Bu bakımdan Oğuzların 'ini +yezne > ini +yeste > ini +cesti' sözünü kolaylıkla 'inişte ~ enişte' şekline çevirmeleri mümkündür. Böylece 'damat', 'gelin' hatta 'abla' ve 'hala' sözlerinin yanında 'yezne ~ enişte' sözünün de 'ırmak' ve 'çay' ile ilgili olması manidardır. Türk aile yapısında 'enişte' ile 'yeğen' ne tamamen ailenin haricinde ne de aileden birer ferttir. Dere, çay ve nehirlerin her iki yanında kendiliğinden yetişen bir takım bitkiler bulunur. Bunlardan, Yiz ~ yez: "Sele otu, çiğ otu, sele sazı, artemisia abrotonon. Kamıştan daha ince ve yumuşak olup göçebelence çadır örtüsü yapılır." (DLT III: 143). "Southernwood, Artemisia arbotonon" (EDPT: 982). Yiken ~ yigin: "Hasır yapılan kovalak otu." (DLT III: 23); yigen (?yégen): 'a rush'dir (EDPT: 913). Türkçede y > ç değişmesi ile halk etimolojisinin nelere kadir olduğu nazara alındığında, 'yezme'nin bu 'yiz ~ yez', 'çıkan ~ yeğen'in de 'yiken ~ yigin' bitkisiyle alâkalı olabileceği hatıra gelir. "Oğuzlarla Kıpçaklar baş tarafında 'س' bulunan isim ve fillerin ilk harflerini 'فلا'e yahut 'ج'ye çevirirler." (DLT I: 31). Gök Türk Yazıtlarında 'yeğen' anlamında kullanılmış olan 'çıkan' sözü Oğuzca bir belirti durumundadır. Yiz ~ yez bitkisinin çalılığına 'tunke ~ tünge', Kalmukçada 'tüngü' denir (Kara 1983: 44). Bu bakımdan 'tüngür > tünür > dünür' teriminin de bu bitki veya bunun topluluğu ile ilişkisi sorgulanabilir. Burada Türk devlet unvanlarından olan 'Kağan' sözünün de bir Moğol kavmi olan Juan-juanlardan yayıldığına nazara alınması gerekecektir (Shiratori 1945: 504). Sonuçta 'inişte ~ enişte' sözünün kökeni ve anlamı için önerilenden daha münasibi bulunamamış, haklı ve ikna edici

bir tercih de yapılamamıştır. Gelin kelimesinin ‘gel-’den, ‘yenge’nin ‘yeni gel-’den gelmesi nazara alındığında ‘*inişte ~ enişte*’ sözü ile ilgili bu kök, ek ve anlam önerisinin yerinde olduğu ortadadır. Ancak bunların bir miktar daha müzakere edilerek olgunlaştırılması ve tatmin edici bir neticeye ulaştırılması gerektiği de açıktır.

Her millet temasta bulunduğu medeniyetlerin dillerinden ödünçleme yapar, bu ödünçlemeleri benimser, birçok zaman da bunları kendi öz malı haline getirir. Ancak izâhı güç görünen bazı kültür kelimelerinin ödünçleme olduğu savı ile izâhtan hâriç tutulması ve böylece Türk dilinin öz varlığının, komşu dillerin sözcüğüne hibe edilmesi isabetli bir yaklaşım değildir. Dil gelişiminde özel bir serbestliğe sahip olan kelime ödünçleme birçok şarta bağlıdır. Türk dili ‘*ödünç alma*’ ve ‘*ödünç verme*’ işlerinde bir misli borçlanmış ise on misli borç vermiştir. Türkçede, ödünçleme olduğu yönünde genel kabul bulunan bazı kültür sözcüklerinin yeniden sorgulanması gerektiği açıktır. Netice itibarıyla şimdilik Türk dilinin öz varlığı olan ‘*damat*’ ve ‘*inişte ~ enişte*’ sözlerini Farsçadan iade alabiliriz. Rahmetli M. Fuat Köprülü, 1938 yılında Bruxelles’de toplanan enternasyonal müsteşrikler kongresinde okuduğu bildirisinde;

“*Bu, şimdiye kadar tamamıyla ihmâl edilmiş olan ‘Yeni Fariside Türk Unsurları’ mevzûunu tetkik için, oldukça sağlam bir zemin teşkil edebilir ümidindeyim.*” “*Bu hususta yapılacak araştırmaların, gerek İranistik gerek Türkoloji bakımından büyük ehemmiyeti vardır.*” (Köprülü 1942: 13,16)

sözleriyle meselenin önemine işaret ederek, hem döneminin hem de geleceğin araştırmacılarını vazifeye davet etmişti. Ancak bu sözlerin üzerinden yetmiş beş yıl kadar bir zaman geçmiş olmasına rağmen, Farsçanın Türkçe üzerindeki tesirlerinin ortaya konulması yönünde bir hayli mesafe alındığı halde, ‘*Yeni Fariside Türk Unsurları*’ konusundaki araştırmaların istenilen sonuca henüz ulaşamadığı da ortadadır.

Yenge Terimi

‘*Yenge*’, Türkçenin sıhrî akrabalık ifade eden ve aynı zamanda düğünde gelinin rehberi olan kadın anlamında en eski ve müşterek sözlerinden biridir (DLT III: 380; EUTS: 190). Eski Türkçeden başlayarak birçok Türk dilinde bulunan ‘*yenge*’nin anlamlarına bakıldığında, bu akrabalık teriminin her zaman aileye sonradan ve evlilik yoluyla katılan bir kadını gösterdiği görülüyor. Bu bakımdan Eski Türkçede hala ve teyze oğlu anlamına gelen ‘*çıkan*’ (DLT I: 402; EDPT: 409) terimi yerine kullanılan ‘*yeğen*’ ile aileye sonradan katılan kadın anlamındaki ‘*yenge*’ arasında ‘*öz*’ ile ‘*özge*’ örneğine benzer zıt bir anlam ilişkisi görülmektedir. DLT’de Oğuzca ibaresiyle Yanğa: “*Derenin yanı, herhangi bir ırmağın bir yanı, geçesi*” (DLT III: 369) anlamındadır. Clauson kelimenin gelişimini ‘*yaña: < yanga: < ya:nka:*’ şeklinde göstermiştir (EDPT: 943). Bu söz kolaylıkla mecazen, ırmağın karşı yakasından gelen anlamında ‘*yanğa > yenge*’ şekline dönüşebilir. ‘*Yanğa*’ sözü, yeni anlamına gelen ‘*yenği*’ sözünü de çağrıştırmış olmalıdır (DLT III: 369). Yaka: “*Yaka, elbise yakası*” (DLT III: 24; KB: 3541; EDPT: 898) anlamında iken, Hazar Ötesi Türkmen topluluklarına ‘*Yaka*’ denildiği de nazara alınmalıdır. Bu bakımdan ‘*damat*’, ‘*gelin*’, ‘*abla*’, ‘*hala*’ ve ‘*yezne ~ enişte*’ sözlerinin yanında ‘*yenge*’ sözünün de ‘*ırmak*’ ve ‘*çay*’ ile ilgili olması manidardır. ‘*Yenge*’ ile bir münasebeti düşünülebilecek olan ‘*yeng*’: ‘*elbise, ceket kolu*’ (DLT III: 362; EDPT: 940; CC: 101/6) demektir. Ancak ‘*yenge*’nin, ‘*yassı ağaç > yastaç*’ ve ‘*kol açık > kulaç*’da olduğu gibi ‘*yenği kelin > yeni gelin > yenge > yenge*’ şeklinde ‘*kök ek kaynaşması*’nin eseri olması daha muhtemeldir. Buna göre ‘*yenge*’nin karşıt anlamlısı, yani antonimi olan ‘*eski gelin*’ sözü için bir köken açıklaması vermek mümkündür. Çoñ: “*Büyük*”

(EDPT: 424; Yudahin 1998: 279) ‘çoñ aka: *büyük ağabey*’, ‘çoñ apa: *teyze, hala, nine, büyük anne*’, ‘çoñ dada: *amca, dayı*’ (Necip 1995: 85). Buna göre önceki gelinler herhalde Çöñge: “*Gücünü yitirmiş, zayıf, görevini yapamaz duruma gelmiş*” demektir. DLT’de Çiğilce ibaresiyle Çöñgek: “*Çömçe, kutu*” (III: 290) demektir. Güney Anadolu illerimizde yağmur duası geleneklerine bağlı olarak çocuklar tarafından oynanan ‘*Çömçe gelin*’ oyunundaki ‘*Çömçe Gelin*’, Avasım kentlerinin Türk sakinlerinden hatıra olması muhtemeldir. Diğer yandan, Sö: “*Vakit, zaman, mazi*” (EUTS: 137; EDPT: 781; Gabain 2007: 294) demek olduğuna göre, ‘*eski*’ anlamındaki ‘*söki*’ (EUTS: 137; KB: 738; EDPT: 819) ve buradan hareketle ‘*söge > söñge*’ sözü üzerinde durulabilecek sözlere dendir. Cenğey ~ cenğ: “*Yaşça büyük olan kadınlara hitaben kullanılan okşama sözüdür.*” (Yudahin 1998-I: 201). Türk dilinin çeşitli şubelerinde ç > s değişimi kuralı nazara alındığında, aslında ‘*çöñge*’ ile ‘*söñge*’ aynı kelimedir. Önceki gelin yani amca ve dayıların karısı anlamında ‘*çöñge ~ söñge*’ sözünün bazı ağızlarda mahfuz olması kuvvetle muhtemel ise de şu anda tespit edilememiştir. Ancak burada ‘*önceki gelin*’ anlamındaki ‘*sö-n-ge > söñge*’ ile yerel ağızlarda fırın süpürmeye yarayan sıruk hakkında kullanılan ‘*süñ-ge > süñge*’ arasında yapı ve anlam bakımından bir ilgi bulunmadığından bunların birbirinden ayrı tutulması gerekmektedir. Clauson’ da “*Eke: originally a close female relative older than oneself and younger than one’s father, that is both junior (paternal) aunt’ and older sister, later only elder sister.*” Eke: Başlangıçta, bir insanın kendinden daha yaşlı ve babasından daha genç olan yakın kadın akrabası anlamına gelirdi, demek ki hem babadan daha genç olan hala hem de abla anlamındaydı, sonraları sadece abla için kullanılır oldu.” (EDPT: 100). Ayrıca ‘*yeñge*’ şekliyle ve ‘*babanın küçük erkek kardeşinin karısı, ağabeyin karısı*’ (EDPT: 950) anlamlarıyla yer almıştır. Gabain ise ‘*yänä*’ (büyük) ‘*yenge*’ (Gabain 2007: 310) şeklinde kaydetmiştir.

Sonuç

Kaynaklarımızın tetkikinden, *kelin > gelin* ve *küdegü > güveyi, tüngür > dünür* terimlerinin Türk dünyasının ortak ve çok eski kültür kelimeleri olduğu ve aralarında bir anlam bağı bulunduğu anlaşılıyor. Beşik kert-, söz kes-, nikâh kıy-, baş bağ-, and iç- gibi kavramlar soyutun, somut ile tarifinden ibarettir. Bu bakımdan bir yerel türetme olup yerel lisanda mahfuz iken, muhtemelen XIV. asırdan sonra Batı Türkçesinde genelleşen ‘*tamat > damat*’ sözünün Farsçadan alıntı değil, Türkçe olduğu, bu söz ile ‘*kızı kocaya vermek*’ anlamında kullanılan ‘*başını bağlamak*’ sözlerinin akarsular ve denizcilikle ilgili mecazî sözler olduğu, böylece sular ile boylar ve soylar arasında bir ilgi bulunduğu sonucuna varılmıştır. ‘*Enişte*’ sözünün Türkçede ‘*yaşça küçük kardeş*’ anlamındaki ‘*ini*’ sözüne ‘-ş’ müşareket ekinin veya ‘*kenetlemek, birleştirmek*’ anlamındaki ‘*aş*’ ve ‘-te’ yapım ekinin ya da doğrudan Kırgız Türkçesinde aynı anlamda olan ‘*ašta-*’ sözünün getirilmesiyle oluştuğu savunulmuştur. Buna göre ‘*enişte*’ sözünün Farsça olmadığı, ‘*iki aileyi birleştiren, kenetleyen*’ ve mecazen ‘*küçük rabıta*’ anlamında kökü ve eki Türkçe bir söz olduğu, ‘*ini +(a)ş > iniş- +te > inişte ~ enişte*’ veya ‘*ini +ašta > iništa > inişte ~ enişte*’ veyahut ‘*ini +çeşti > iniyeşte > inişte ~ enişte*’ şeklinde bir gelişim seyri izlediği, ‘*damat*’ sözü gibi yerel bir türetme olup yerel lisanda mahfuz iken, muhtemelen XIV. asırdan sonra Batı Türkçesinde genelleşerek ‘*yezne*’ sözünün yerini almış olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca ‘*Yezne*’ teriminin Moğolca ‘*dere*’, ‘*yenge*’ teriminin ise Oğuzca ‘*derenin öbür yakası*’ anlamındaki ‘*yanğa*’ sözü ile ilişkisi bulunabileceği değerlendirilmiştir.

Ele aldığımız terim veya deyimlere önerilenlerden daha münasip kök, ek ve anlamlar bulunamamıştır. ‘*İnişte ~ enişte*’ sözünün kök, ek ve anlamı hakkında bir takım tespitler yapılmış olmakla beraber tatmin edici bir neticeye ulaşılamamıştır. Bununla beraber yaptığımız çözüm denemesi ve önerilerimizin bir mesafe kaydı olduğu düşünülmektedir. Bu sözün kök, ek ve anlamı hakkında bir miktar daha çalışılması, olgunlaştırılması ve tatmin edici bir neticeye ulaşılması gerekmektedir. Bu sonuçlar bağlamında, Türkçede ödünçleme olduğu

yönünde genel kabul bulunan bazı kültür sözlerinin yeniden sorgulanmasıyla, komşu dillerin sözvarlığında emanet olan Türk dilinin öz varlığının hiç değilse bir kısmının geri alınabileceği, ancak bu alandaki araştırmalarda istenilen sonuca henüz ulaşamadığı değerlendirilmiştir.

Kısaltmalar

BKY:	Bilge Kağan Yazıtı.
CC:	Codex Cumanicus (Tavkul Ufuk).
EDPT:	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.
Çev:	Çeviren.
ÇL:	Çağatay Lugatı (Şeyh Süleyman Efendi).
DKH:	Dede Korkut Kitabı I (Dede Korkut Hikâyeleri).
DLT:	Divanü Lugati't Türk (Kâşgarlı Mahmud).
EUTS:	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (Caferoğlu Ahmet).
Haz:	Hazırlayan.
KB:	Kutadgu Bilig (Yusuf Has Hacib).
KTY:	Kül Tigin Yazıtı.
s:	Sayfa/ Sayfalar.
TDK:	Türk Dil kurumu.
TS:	Tarama Sözlüğü.
TTK:	Türk Tarih Kurumu.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali. (2003). “-Gan Sıfat-Fiil Eki”, **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi** (Tübar), Sayı: XIV, s. 103-115, Güz.
- AKARTÜRK, Karahan. (2006). “Tarihî Türk Dilinin Söz Varlığına Katkılar: Kadımla İlgili Kelimeler Üzerine”, **Bilkent Üniversitesi I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, s. 1-12, Ankara.
- AYDEMİR, Adem. (2009). “Oğuz Adı Üzerine”, **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, Sayı: 274, s. 56-59, Ekim.
- AYDIN, Erhan. (2010). “The Contribution of the Mongolian Language on the Reading of Place Names in Old Turkish Inscriptions: *Togla* or *Tugla* (*Tugula?*)”, **Central Asiatic Journal**, Cilt 54, Sayı: 1, s. 22-26.
- BARUTÇU, F. Sema. (1983). “Kül Tigin mi? Köl Tigin mi?”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 22, s. 101-104.

- BAZIN, Louis. (2009). “Kül Tegin mi Yoksa Köl Tegin Mi?”, (Çev: Mehmet Zeren), **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, Sayı: 47, s. 261-271.
- BERBERCAN, Mehmet Turgut. (2009). “Kür’ Kelimesi Üzerine Yapı ve Anlam Bilgisi Yönünden Görüşler”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 25, s. 171-182, Bahar.
- CAFEROĞLU, Ahmet. (1936). “Atsı’ Lâkaplı Yollığ Tiginin Sınıfı Mensubiyeti”, (N.N. Kozmin’in aynı adlı makalesinin tahlil ve tenkidi), **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, Cilt 5, s. 367-369.
- CAFEROĞLU, Ahmet. (1958). “Azerbaycan Antroponimisine Dair Notlar”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt VIII, s. 1-7, Kasım.
- CAFEROĞLU, Ahmet. (1993). **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- CEYLAN, Emine. (1994). “Türkçe y- ~ ø, Halaçça h-, Çuvaşça ś-, y-, v- Üzerine”, **Türk Dilleri Araştırmaları 4**, s. 145-158.
- CLAUSON, Sır Gerard. (1967). “Eski Türkçe Üzerine Üç Not”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, s. 19-37.
- CLAUSON, Sır Gerard. (1972). **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish**, Oxford University Press, Oxford.
- CLAUSON, Sır Gerard. (2007). “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler”, (Çev: Uluhan Özalan), **Dil Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı: 1, 185-196, Güz.
- ÇAĞATAY, Saadet. (1961). “Sarı Uygurların Dili”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Sayı: 4, s. 37-42.
- ÇAĞATAY, Saadet. (1977). “Türkçede Çocuk Kavramı”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, s. 1-16.
- ÇAĞATAY, Saadet. (1979). “Türkçede ‘Kadın’ İçin Kullanılan Sözler”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1978-1979/I**, s. 13-49.
- DİLEK, Figen Güner. (2008). “Altay Türklerinde Akralık”, **Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, (Editör: Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu), Akçağ Yayınları, I. baskı, s. 541-563, Ankara.
- DOERFER, Gerhard. (1995). “Eski Türkçe ı- ~ yı- Hakkında”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, Seri 5, s. 5-11.
- EREN, Hasan. (1993/I). “Ağabey ve Abla”, **Türk Dili Dergisi**, Sayı: 498, s. 405-410.
- EREN, Hasan. (2002). “Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğüne Yeni Katkılar”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Cilt I, s. 107-159.
- ERGİN, Muharrem. (2005). **Gök Türk Abideleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak yayınları, İstanbul 2008-a.
- ERGİN, Muharrem. (2008-b). **Dede Korkut Kitabı I**, TDK Yayınları, Ankara.
- ERSOY, Habibe Yazıcı. (2012). “Başkurt Türkçesinde ‘Kadın’ ile İlgili Söz Varlığı”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 31, s. 55-82, Bahar.
- ESİN, Emel. (1985). **Türk Kültür Tarihi (İç Asya’daki Erken Safhalar)**, TTK Yayınları, Ankara.

- GABAIN, A. Von. (2007). **Eski Türkçe'nin Grameri**, (Çev: M. Akalın), TDK Yayınları, Ankara.
- GÖMEÇ, Saadettin. (2007). "Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Göller ve Nehirler", **Turkish Studies**, Cilt 2/4, s. 1283-1296, Sonbahar.
- GÖMEÇ, Saadettin. (2008). "Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Göller ve Nehirler", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 27, Sayı 44, s. 1-20.
- GÜLENSOY, Tuncer. (1973). "Yaşayan Farsça ve Arapçadaki Türkçe Kelimeler Üzerine Notlar", **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt 21, s. 127-157,.
- GÜLENSOY, Tuncer. (1974). "Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, s. 283-318.
- GÜLSEVİN, Gürer. (2003). "Türkiye Türkçesi Ağızlarında # h Sesi Üzerine", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Cilt I-II, s. 129-146.
- İLHAN, Nadir. (2009). "Türk Dilinde Ünsüz Düşmesi, Nedenleri ve Türleri", **Zeitschrift für die Welt der Türken**, Cilt 1, Sayı: 2, s. 43-55.
- İNAN, Abdülkadir. (1951). "Güveyi", **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, Cilt 9, s. 139-144.
- İNAN, Abdülkadir. (1998). **Makaleler ve İncelemeler**, Cilt I, TTK Yayınları, Ankara.
- KARA, György. (1983). "Moğolca Deresün-Türkçe Yez", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980-1981**, s. 43-48.
- KÂŞGARLI MAHMUD. (2006). **Divanü Lugati't Türk**, (Çev: Besim Atalay), TDK Yayınları, 5. bs., Ankara.
- KAYA, Ceval. (1998). "Köl Tigin Yazıtının Güneydoğu Yüzünde Taygun mu Yoksa Ataygun mu Okunmalı", **İlmî Araştırmalar VI**, s. 171-179, İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep. (2009). **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, TDK Yayınları, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat. (1942). "Yeni Fariside Türk Unsurları", **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, Cilt VII-VIII, Sayı: I, s. 1-16.
- NECİP, Emir Necipoviç. (1995). **Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü**, (Çev: İklil Kurban), TDK Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin. (1979). **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Kömen Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin. (2002). **Türk Mitolojisi**, Cilt II, TTK Yayınları, Ankara.
- PALAZ, Hatice Erdemir. (2011). "Eski Türklerde Su ve Su Ulaşımı", **Turkish Studies**, Cilt 6/2, s. 819-836, İlkbahar.
- SAĞOL, Gülден. (2005). "Türklerde Evliliğin Algılanışı: 'Evlenmek' Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle", **Şinasi Tekin Anısına**, s. 661-684, Simurg Yayınları, İstanbul.

- SERTKAYA, Osman Fikri. (2008). “Çince *‘Tay ~ Büyük’ Kelimesi ile Yapılan ‘Damla, Dayı, Teyze ve Dede’ Kelimeleri Üzerine”, **Türk Dili Dergisi**, Sayı: 680, s. 150-159.
- SHİRATORİ, Kurakichi. (1945). “Kaghan Unvanının Menşei”, (Çev: İ. Gökbakar), **T.T.K Belleten**, Cilt IX, Sayı: 36, s. 497-504, Ekim.
- SÜMER, Faruk. (1999). **Türk Devletlerinde Şahıs Adları I**, TDAV Yayınları, İstanbul.
- ŞEN, Mesut. (2010). “Su”, **Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi**, Sayı: 2, s. 41-71, Temmuz.
- ŞENOCAK, Ebru. (2001). “Göktürk Yazıtlarında Türk Halk Edebiyatı Unsurları”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 11, Sayı: 2, s. 165-176.
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ. (1902). **Çagataj-Osmanisches Wörterbuch**, (Haz. I. Kunos), Budapeşte.
- ŞİRİN, Hatice User. (2008). “Kan Ağla-’ ve ‘Baş Bağla-’ Deyimlerinin Bilge Kağan ve Suci Yazıtları Temelinde Açıklaması”, **Hacettepe Üniversitesi Türkbilig Dergisi**, Sayı: 16, s. 137-145.
- TARAMA SÖZLÜĞÜ**. (1996). Cilt V, TDK Yayınları, Ankara.
- TAVKUL, Ufuk. (2003). “Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı: 15, s. 45-81, Bahar.
- TEKİN, Talât. (1960). “Amca ve Teyze Kelimeleri Hakkında”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, s. 283-294.
- TEKİN, Talât. (1994). “Türk Dillerinde Önseste y- Türemesi”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, Seri 4, s. 51-66.
- TEKİN, Talât. (2010). **Orhun Yazıtları**, TDK Yayınları, Ankara.
- TURAN, Osman. (1941). “Çingiz Adı Hakkında”, **Türk Tarih Kurumu Belleten**, Sayı: 5, s. 267-276,.
- USEEV, Nurdin. (2006). Kırgız ve Türkiye Türkçesi ile Karşılaştırmalı Olarak Yenisey Yazıtları Dilinin Söz Varlığının Tarihi Gelişimi, **Kırgızistan Türk Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Biskek.
- ÜÇOK, Necip. (1951). “Fonemlerin Özellikleri Üzerine Bir Deneme”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt IX, Sayı: 4, s. 363-380, Aralık.
- ÜŞENMEZ, Emek. (2008). “Tün Sözü Üzerine”, **Turkish Studies**, Cilt 3/1, s. 399-404, Kış.
- YUDAHİN, K.K. (1998). **Kırgız Türkçesi Sözlüğü**, Cilt I-II, TDK Yayınları, Ankara.
- YUSUF HAS HACİB. (2006). **Kutadgu Bilig**, (Haz. Reşid Rahmeti Arat), Kabalıcı Yayınları, İstanbul.
- ZHEN-HUA, Hu. (2002). “Fu-Yü Kırgızlarının Günlük Hayatta Kullandıkları Bazı Kelimeler”, (Çev: Hülya Kasapoğlu Çengel), **Türk Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 4, s. 186-204.
- ZÜLFİKAR, Hamza. (2010). “-agan (-ağan), -egen (-eğen) Ekinin Türkçedeki İşlevi”, **Turkish Studies**, Cilt 5/1, s. 42-56, Kış.